

Історичні студії

УДК 94: [791.73:63-051](477)«1944/1954»

РОЛЬ КІНО В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРШЕ ПІСЛЯВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ (1944–1954 РР.)

Романюк Богдан

У статті показано значення та соціально-культурний вплив кіно на колгоспне селянство. На основі сучасної історіографії та архівних документів розглянуто важливий вид дозвілля сільського населення, яким було кіно. З'ясовано, що протягом досліджуваного періоду рівень кінообслуговування колгоспників був дуже низьким. За визнанням сільських кіноглядачів головним недоліком у роботі кіномережі був великий розрив між часом виходу кінофільму на екрани у місті та демонстрацією його на селі. Гострою залишалася проблема забезпечення сільських населених пунктів якісною кіноапаратурою. Установлено, що на процес кінообслуговування селянства негативно впливала відсутність попередньої реклами фільмів. Акцентується на недостатній матеріально-технічній базі кіномережі, відсутності в багатьох селах приміщень, незадовільному репертуарі.

Кінообслуговування сіл не було налагодженим, бракувало пересувок, спецтранспорту, пального. Автором виділено чималу кількість сільських населених пунктів, жителі яких, як і раніше, взагалі не дивилися фільмів. Не все благополучно було і з якістю кінообслуговування. Нові фільми потрапляли на село з великим запізненням. У статті наведено приклади і позитивного, і негативного становища з кінозабезпеченням жителів сільської місцевості. Привернуто увагу до суттєвого заниження ролі українського кінематографа. Автор дійшов висновку, що вирішення цих проблем спрямовувалося у бік посилення адміністрування. Незважаючи на деякі успіхи, кризова ситуація продовжується в системі сільського кіноперегляду. Посилювалася байдужість до культурних потреб колгоспників, зокрема до розвитку мережі сільського кінопрокату.

Ключові слова: село, культура, кіно, молодь, селянство, дозвілля, глядач, масовість.

Важливе значення в культурно-масовій роботі серед колгоспного селянства мало кіно. За можливостями емоційної, ідейної та художньої дії, масштабами охоплення населення кіно було одним із найбільш важливих і улюблених видів масового мистецтва, а в умовах радянської дійсності ще й могутнім фактором ідейного та політичного впливу. Для сільських мешканців, у розпорядженні яких не було таких різноманітних, як у місті, видів дозвілля, значення кіно було особливим. Проблема кінообслуговування сільських жителів потребує широкого осмислення та виокремлення в історичній науці.

Дослідженню цього історичного явища приділено низку праць, зокрема потрібно відмітити роботи І. Рибака [8, 9], Т. Терещенко [14], І. Романюка [10], де висвітлено окремі аспекти розроблюваної нами теми. Особливу увагу привертають наукові розвідки В. Мічуди [4], В. Ревенко [7], де дослідниці актуалізують

розглядуване питання та акцентують на важливості вивчення проблем соціально-культурного становища селянства, зокрема організації його дозвілля засобами кіно. Проте перерахований вище доробок повною мірою не розкриває теми нашого дослідження, що зумовлює актуальність цієї статті.

Для вивчення означеної проблеми важливе значення мають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Напередодні війни в Україні нараховувалося 3 171 державна кіноустановка. З них функціонували 432 в міських кінотеатрах, 826 – у сільських стаціонарних кінотеатрах, окрім того, було 844 автозвукові кінопересувки та 1 069 німих сільських кінопересувок [2, 2]. У роки окупації України загарбники завдали кіногосподарству значних втрат. До кінця війни у селах республіки діяло всього 824 кіноустановки або 30 % їх довоєнної кількості [3, 435]. Через це перегляд кінофільмів був великою рідкістю. За даними Управління кінофікації УРСР у 64 % сіл України впродовж 1944 р. кінофільми жодного разу не демонструвалися або їх перегляд проходив не більше 1–2 разів на рік [9, 89].

Протягом досліджуваного періоду рівень кінообслуговування сільського населення характеризувався як дуже низький. Так, на січень 1945 р. в Україні працювало 839 державних кіноустановок, 368 із яких – у міських кінотеатрах, 222 – у сільських стаціонарних кінотеатрах, окрім того, було 50 міських кінопересувок, 62 сільські звукові пересувки, 137 сільських німих кінопересувок [2, 4]. Однак наявні сільські стаціонарні кінотеатри часто простоювали через відсутність палива, електростанцій та з інших причин. Окремі районні кінотеатри не працювали місяцями (Херсонська, Миколаївська, Сумська, Житомирська та інші області), внаслідок чого в 1945 р. сільські кіноустановки простояли 5 789 днів [2, 10]. Так, у 1945 р. з 18 районів Миколаївщини лише 7 кіноустановок мали свої електростанції. У колгоспних кінотеатрах Херсонської області в 1947 р. простої складала 87 днів або 18,6 % відпрацьованих робочих днів [7, 119–120].

Полтавське обласне управління повідомило, що в селі Борки Велико-Багачанського району є клуб на 90 місць, але в селі відсутня електроенергія, тому відкрити стаціонарну установку не було можливості [4, 108]. Не виконувався план першочергового та безперебійного постачання електроенергії в кінотеатри від місцевих електростанцій, у зв'язку з чим багато районних кінотеатрів отримували електроенергію останніми, нерегулярно, часто електроенергія мала недостатню напругу, що значною мірою відбивалося на якості та проекції.

Другою причиною незадовільної роботи сільських кіноустановок було недостатнє постачання їх паливом. Для безперебійної роботи кіноустановки з розрахунку 18 днів на місяць потрібно було в середньому 38–40 т бензину на мі-

сяць, а отримували в середньому 7–8 т бензину. Звичайно, така кількість пального не могла забезпечити потреб кіномережі, що призводило до масових простоїв кінопересувок і сільських стаціонарних кінотеатрів.

Отже, перебої подачі електроенергії кіноустановкам від місцевих електростанцій, недостатня кількість пального, перебої в постачанні запасних частин і кіноматеріалу, низька кваліфікація кіномеханіків (термін навчання становив 4 місяці) призвели до того, що сільська кіномережа в 1946 р. мала 28 806 днів простою і державного плану кінообслуговування населення не виконала [2, 12].

У Рівненській області нараховувалося 211 державних кіноустановок, зокрема 196 у сільській місцевості. Ця апаратура могла б деякою мірою забезпечити кінопоказом кожний населений пункт від 3-х до 18-ти разів на місяць. Однак велика кількість кінотехніки використовувалася неефективно, деякі кіноустановки взагалі простоювали, а інші працювали з великими перебоями, внаслідок чого плани з кінообслуговування населення виконувалися на 40–45 %. В області на початку 1950-х рр. 106 населених пунктів не обслуговувалось кінопоказом через відсутність належних приміщень [4, 110].

Кіномережа Полтавської області теж працювала з великими перебоями і планів кінообслуговування населення в 1946 р. не виконала. У серпні 1946 р. 10 кінопересувок не працювало, 7 кінопересувок могли організувати тільки 4–8 сеансів за місяць [12, 84]. При організації сеансів біля клубів збиралося багато населення, особливо молоді, а купували квитки в кіно тільки деякі (10–15 осіб), переважно сільська інтелігенція. Колгоспники через високу ціну квитків відвідували кіно вкрай рідко [1, 174].

Станом на 1 квітня 1946 р. в селах України працювало 1 037 сільських кіноустановок, із них: сільських стаціонарних кінотеатрів – 200; сільських напівстаціонарних кінотеатрів (тих, що обслуговували райцентри, а 10–12 днів на місяць – села) – 230; сільських кінопересувок – 607 [2, 12]. У 1949 р. в УРСР було в наявності 17 276 приміщень, у яких демонструвалися кінофільми, із них тільки 2 792 приміщення мали кіноапаратні камери. Саме через це було заборонено показувати кінофільми у 2 773 таких приміщеннях.

У Чернігівській області було заборонено показ фільмів у 653-х приміщеннях з наявних 791. Це призвело до того, що значна частина населення була позбавлена можливості дивитися кінофільми, а 60 кінопересувок взагалі зупинило свою роботу. У Станіславській області із 437 приміщень на селі було заборонено показ фільмів у 411. У Тернопільській області із 936 приміщень тільки 80 мали кіноапаратні камери. У селах Закарпатської та Ізмаїльської областей налічувалося 4 768 приміщень, у яких демонструвалися кінофільми, більшість із них – це селянські хати, школи, канцелярії сільрад, які не відповідали нормам пожежної безпеки. Тільки 303 приміщення мали кіноапаратні камери [4, 111].

В особливо важких умовах перебувала вузькоплівкова кіномережа України, яка нараховувала 1 820 кіноустановок. Якщо для широкоплівкових кіноустановок у фільмофонді було близько 360 назв фільмів, то на вузькій плівці – тільки 200 назв. Нові кінофільми часто зовсім не друкуються на вузькій плівці або друкуються з великим запізненням і дуже малим тиражем. Так, наприклад, кінофільм «Украдене щастя» на широкій плівці був випущений на екрани в липні, а на вузькій плівці у листопаді. Тираж для всієї республіки становив тільки 50 копій [1, 167].

Майже всі кінофільми спочатку випускалися на широкій плівці і лише через декілька місяців – на вузькій (у селах стояли переважно вузькоплівкові кіноустановки), тому в селах один і той же кінофільм повторювали по декілька разів, що теж не сприяло заохоченню жителів до перегляду. Нові фільми виходили дуже малим тиражем, тому на деякі кіноустановки вони потрапляли через 6–10 місяців після їх випуску, а деякі з них із технічних причин взагалі не доходили [1, 163]. Усе це призводило до незадовільного обслуговування населення сільської місцевості. До того ж неодноразово перевірки встановлювалось, що велика кількість сіл жодного разу не бачила кінокартини.

Далеким від ідеалу було і демонстрування фільмів. В окремих районах не було екранів і фільми демонструвались на звичайній стіні [7, 120]. Стрічки періодично переривалися то через погану якість, то через зброї застарілої кіноапаратури. Показ фільмів зривався внаслідок безвідповідальності, а іноді і брутальності завідувачів клубів.

Значну частину населення позбавили можливості дивитися кінофільми через відсутність кіноапаратних камер. Тому кіномеханіки ставили кіноапаратуру безпосередньо у залі серед глядачів, через що часто траплялися пожежі, які завдавали великих матеріальних збитків, нерідко траплялися і людські жертви. Реагуючи на небезпечну ситуацію, Рада Міністрів УРСР видала постанову «Про заходи зміцнення протипожежної безпеки в кінотеатрах і клубах», однак у низці областей її не виконували. Побудова пожежних депо та водоймищ за рахунок коштів, відпущених Держстрахом, у колгоспах не проводилась, не виконувалося рішення виконкомів про створення в колгоспах боєдатних пожежних дружин [7, 121]. У багатьох клубах на пересувних кіноустановках не було встановлено протипожежну безпеку. Часто приміщення, у яких демонструвались кінокартини, не були обладнані протипожежними засобами – вогнегасниками, ящиками з піском, бочками з водою.

Утім, були й позитивні приклади роботи сільських кінотеатрів. Так, у 1948 р. Макарівський районний кінотеатр посів перше місце за якістю обслуговування населення в Київській області. Дві кінопересувки кінотеатру лише протягом

березня того ж року провели в колгоспах 76 кіносеансів замість 42 запланованих, 18 тис. сільських жителів переглянули кінофільми [11, 4].

Упродовж досліджуваного періоду кількість кіноустановок у сільській місцевості України щорічно збільшувалася. 1950 р. у сільській місцевості Дніпропетровської області вже нараховувалося 317 стаціонарних і пересувних кіноустановок (94 % від рівня 1940 р.), Київської – 241 (100 %), Кіровоградської – 188 (112 %), Полтавської – 228 (90 %) [5, 256–257]. Але незважаючи на те, що загальна кількість кіноустановок у сільській місцевості регіону у 1950 р. майже досягла довоєнного рівня (99 %), показник кінофікації сіл залишився надто низьким. Адже в 1950 р. в областях України одна стаціонарна або пересувна кіноустановка припадала на 4–5 сілрад, стаціонарні мали лише 12,1 % сільських і колгоспних клубів [14, 185].

Організація масового кінопрокату в сільській місцевості припала в основному на 1950-ті рр. Правда, рівень кінофікації сільських закладів культури на той час був ще надто низьким. У 1950 р. на території України діяло 5 822 кіноустановок, з них 3 884 припало на село. Це були переважно пересувні кіноустановки (2 137), кожна з яких обслуговувала по декілька сіл [6, 639]. На 11,6 тис. сілрад припадало всього 1 815 стаціонарних і 3 414 пересувних кіноустанови, або одна на 4–5 сілрад, тому населення навіть великих сіл не мало змоги регулярно переглядати кінофільми. У 1950 р. кінофільми не демонструвались у 8,3 % сіл республіки, які були центрами сільських рад. І хоча кількість відвідування кіно на селі у 1950 р. збільшилась порівняно з довоєнним періодом у 2,5 рази, цей показник залишався надто низьким: у середньому три відвідування на одного глядача за рік, водночас у місті він становив 11 [8, 169]. На кінець 1953 р. на селі працювало 5 697 кіноустановок, з них 2 769 пересувних кінних і 860 автокіноустановок, що в середньому становило одну на 3–4 населені пункти [13, 183].

У республіці було чимало сіл, жителі яких, як і раніше, взагалі не дивилися фільмів. Так, у Кіровоградській області у 100 населених пунктах зовсім не демонструвались фільми, тому що їх ніде було переглядати. У цій же області на середину 1950-х рр. існувало лише 35 кінопересувок, а населених пунктів по 30–40 дворів нараховувалось 1 700 [13, 119–120]. Робота сільських клубів у багатьох випадках зводилась до демонстрації фільмів та організації танців. Проте не всі клуби мали можливість зробити навіть це. В Україні на кінець 1953 р. налічувалося понад 1 500 сіл, де взагалі були відсутні клубні приміщення, пристосовані для демонстрування кінофільмів [13, 185]. Кінообслуговування сіл було неналагодженим, бракувало спецтранспорту, а наявний використовувався не за призначенням. Так, у Немирівському районі Вінницької області більше 10 днів на місяць кінопересувні автомобілі були зайняті на інших роботах або

простоювали. Така ж ситуація спостерігалась у Сумській і Тернопільській областях [13, 185]. Фільми, що демонструвались у більшості населених пунктів республіки, повторювались через 3–4 місяці [13, 199]. Їхня реклама була або дуже примітивною, або зовсім відсутньою.

На умови перегляду кінофільмів впливала відсутність приміщень. Так, наприклад, у 1951 р. в с. Кандибіно Новоодеського району Миколаївської області приїхала кінопересувка, а приміщень для перегляду кінофільму, окрім тваринницьких ферм, не було, але і вони були засипані збіжжям, тоді бригадир наказав вивести коней із стайні, і навести там лад для перегляду кінофільму. Під час демонстрації пішов дощ, коней завели назад, поставили під одну стіну, з іншого боку глядачі дивились фільм [7, 121].

Для кожної кіноустановки існував репертуарний план демонстрації фільмів, що складався з кількох розділів: хроніко-документальні, навчальні, художні, дитячі фільми. Репертуарний план зазвичай формував, відділ кінопрокату району. Заявки на кінофільми обов'язково узгоджувалися з парткомаами колгоспів чи радгоспів, сільською радою.

На середину 1950-х рр. кількість відвідувань кіносеансів сільськими мешканцями зменшилася. Це пояснювалось низкою причин, серед яких – невідповідність матеріально-технічної бази кіномережі. Кіноустановки простоювали і через те, що більшість сільських клубів перебувала в аварійному стані. Становище погіршувалось у зимовий період, коли багато клубних закладів не опалювались. Зниження відвідуваності сеансів відбувалось також через незадовільний репертуар, який на 50–60 % складався зі старих, часто повторюваних фільмів і менше, ніж наполовину – з нових, що надходили в сільську кінофонотеку зі значним запізненням [10, 198]. Загальним недоліком стало те, що на перегляд кіно приходили одні й ті ж відвідувачі, переважно молодь, населення пенсійного віку рідко приходили на кінопокази. Однак і молодь не завжди мала змогу переглядати сеанси через високу ціну на квитки. Фактором залучення широких мас до перегляду кінокартин стала постанова Ради Міністрів СРСР від 9 квітня 1954 р. про зниження ціни на квиток. Для кінотеатрів і кіноустановок у сільській місцевості: 3 крб 50 к. – 30 % місць, 3 крб – 40 % місць, 2 крб – 30 %. Згідно з цією постановою ціни на квитки для дітей до 16 років на дитячі кіносеанси в сільській місцевості коштували 50 к., єдина ціна на білети на всі кіносеанси при демонстрації науково-популярних, технічних і хроніко-документальних фільмів – 1 крб [47, 123]. За визнанням сільських кіноглядачів, головним недоліком у роботі кіномережі був великий розрив між часом виходу кінофільму на екрани у місті та демонстрацією його в селі.

Вибір фільмів зазвичай визначався характером роботи, рівнем освіти та віком глядачів. Для багатьох людей художнє кіно було відпочинком, тому велику

популярність мали комедії. Цьому жанру віддавала перевагу абсолютна більшість колгоспників. На другому місці за популярністю були пригодницькі фільми, на третьому – фільми про сучасність. Кіно і танці для більшості сільської молоді були єдиними доступними формами культурного відпочинку.

Отже, в системі сільського кіно у другій половині 1940-х – перші половині 50-х рр. спостерігалася кризова ситуація. Залишалась гострою проблема забезпечення сільських населених пунктів якісною кіноапаратурою, оскільки сюди направлялась переважно вже застаріла техніка не в найкращому стані. У низці клубів техніка взагалі була відсутня. Суттєво знижувалося значення українського кінематографа. Вирішення проблем спрямовувалось у площину посилення адміністрування. Водночас пригнічувалась ініціатива, посилювались бюрократизм і байдужість до культурних потреб жителів села, зокрема до розвитку мережі сільського кінопрокату.

Abstract

The article analyzes a special place occupied by cinema in socio-cultural influence on the collective farm peasantry. On the basis of modern historiography and archival documents, an important kind of recreation of the rural population, which was cinema, was considered. It was found that during the research period the level of cinema servicing of collective farmers was very low. According to the recognition of rural cinema audiences, the major disadvantage in the work of the cinema network was the large gap between the time the film was released on the screens in the city and its demonstration in the village. There was a sharp problem with provision of rural settlements with high-quality cinema equipment. It was established that the process of cinema servicing of the peasantry was negatively influenced by the lack of previous movie advertisements. The attention is paid to the insufficient material and technical base of the cinema network, the lack of premises in many villages, and dissatisfied with the repertoire.

Cinema servicing of the villages was not well-established, there were not enough movers, special transport, fuel. The author drew attention to a considerable number of rural populations, whose inhabitants still did not watch films at all. Not everything was safe with the quality of cinema. New films fell into the village with great delay. The article presents examples of both a positive and a negative situation with film provision of rural inhabitants. Attention is drawn to a significant understatement of the role of Ukrainian cinematography. The author concluded that the solution to the problems was directed towards the administration link. Despite some successes, the crisis remained in the system of village cinema inspection. Increasing indifference to the cultural needs of farmers, in particular to the development of a network of village cinema sales.

Key words: *village, culture, cinema, youth, peasantry, leisure, spectator, mass.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Докладные записки отдела художественной литературы и искусства, ЦК, обкомов КП(б) Украины и Министерства кинематографии УССР – о кинообслуживании населения, о работе киностудий, кинотеатров и др. 1949. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 2777. 205 арк.
2. Документы о работе детских кинотеатров в республике, о кинообслуживании сельского населения Украины в период посевных компаний, о подготовке кадров – работников кинематографии УССР для западных областей Украины за 1946 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4733. Оп. 1. Спр. 73. 1245 арк.
3. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т. 7. Київ: Наукова думка, 1977. 536 с.
4. Мічуда В. Побут і дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.): дис. ... канд. істор. наук. Переяслав-Хмельницький, 2009. 235 с.
5. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. Київ: Статистика, 1973. 316 с.
6. Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. Київ: Державне статистичне видавництво, 1960. 731 с.
7. Ревенко В. Побут та дозвілля сільського населення Південної України в повоєнний період (1945–1955 рр.): дис. ... канд. істор. наук. Миколаїв, 2013. 250 с.
8. Рибак І. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921–1991 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. 304 с.
9. Рибак І. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20 – поч. 90-х рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 1997. 165 с.
10. Романюк І. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. Вінниця: Книга-Вега, 2005. 256 с.
11. Світлові газети в колгоспах. *Колгоспник України*. 1948. № 2. С. 4.
12. Стенограммы заседаний коллегии Министерства кинематографии УССР о выполнении постановления ЦК КП(б)У по улучшению кинообслуживания сельского населения. 1946. *ЦДАВО України*. Ф. 4733. Оп. 1. Спр. 82. 157 арк.
13. Стенограми нарад начальників обласних управлінь культури 1953 р. *ЦДАВО України*. Ф. 5116. Оп. 1. Спр. 12. 247 арк.
14. Терещенко Т. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.): дис. ... канд. істор. наук. Черкаси, 2007. 249 с.

References

1. The detailed notes of the department of fiction and art, the Central Committee, the regional committees of the CP(b) of Ukraine and the Ministry of Cinematography of the USSR – about cinema maintenance of the population, about the work of film studios, cinemas, etc. 1949. TsDAGO of Ukraine. F. 1 Op. 30 Спр. 2777.
2. Documents on the work of children's cinemas in the republic, about the cinema servicing of the rural population of Ukraine during the period of sowing companies, and on the training of cadres of cinematographers of the USSR for the western regions of Ukraine for 1946. TsDIAO of Ukraine. F. 4733. Op. 1. Spr. 73.
3. History of the Ukrainian SSR: 8 tons, 10 books. T. 7. Kyiv: Naukova Dumka, 1977.
4. Mihuda, V. (2009). Life and leisure of the rural population of Ukraine in the post-war period (1945–1953 years): dis. Candidate. history sciences Pereyaslav-Khmelnytsky.
5. Popular education, science and culture in the Ukrainian SSR. Statistical Collection. Kyiv: Statistics, 1973.
6. People's economy in the Ukrainian SSR in 1959. Statistical Yearbook. Kyiv: State Statistical Publishing House, 1960.
7. Revenko, V. (2013). Life and leisure of the rural population of Southern Ukraine in the post-war period (1945–1955): diss. ...cand. history sciences Nikolaev.
8. Fisher, I. (2000). Social-household infrastructure of the Ukrainian village of 1921–1991. Kamyanets-Podilsky: Abetka.
9. Rybak, I. (1997). Social infrastructure of the Ukrainian village: changes, difficulties, problems (20 – early 90's of the twentieth century). Kyiv: Ridny kray.
10. Romanyuk, I. (2005). Ukrainian village in the 50's – the first half of the 1960's. Vinnitsa: Book-Vega.
11. Newspapers in kolkhozes. Collegium of Ukraine. 1948, 2, 4.
12. Transcripts of meetings of the college of the Ministry of Cinematography of the USSR on the implementation of the resolution of the Central Committee of the CP (b)U on improving the cinema servicing of the rural population. 1946 – CEDAW of Ukraine. F. 4733. Op. 1 Sp. 88.
13. Transcripts of the meetings of the heads of regional departments of culture of 1953, the Central Executive Committee of Ukraine. F. 5116. Op. 1. Спр. 12.
14. Tereshchenko, T. (2007) The social-household sphere of the village of the central regions of Ukraine in the period of reconstruction (1943–1950 biennium): dis. ... candidate. history sciences Cherkasy.